

kw a l i t e i t m a k e n w e s a m e n

_5 jaar werken aan Breda Heuvel

_Ton Nuijten_Marleen Aarts_F. van Geel_Ad Geerts_Stefan Pieterse_Petra van Poppe_Willem Raaijmakers_Marian van der Geest_Patricia Geevers_Dhr O. Geijer_Hava Akdag_Netty van Alphen_Silvio America_Ljubomir Angelovski_Alfred Arbouw_Mw Arthoe_Ton Bakermans_Lianne van Beek_Paul van Beek_Mw M. van Beijnen_Eefje Benschop_Harry v.d. Berg_Rian van Bladel_Rob Blokland_Willem Schmeits_Marnix Scholman_Josien Schouffour_T. Schouwenaar_Corrie Boerman_Hans Schroer_Dhr Bode_Mw Bode-Nuis_Cees Boeren_Edo Bos_Marjo Boeren_A. van Bokhoven_Wouter Bolsius_Wim Snoeren_Marlies van Sprundel_Annie van Steen_Jan van Steenderen_C. van Stigt-Thans_Jacques Stoks_Marian Boogaards_Andries Booij_Peter Bosman_Jan Govers_Mw de Groot_Arga Bouri_Loes Bouwmeester_Joke Koenraad_M. de Kok_Marian Kommeren_Marlies de Koning_Jeanne Korteweg_Yvette Brouwer_Dhr A.H. Versteeg_Romana Verweij_Marianne van de Berg_Hans van Berkel_Anja van Leeuwen_Cees Leijnse_Frans Leijsen_Frans Lemmens_Linda Ligtvoet_Henny Beumer_Hans Vollaard_Gertie Vorsselmans_Simone Verweij_Hanneke Vinken_Hans Visser_Olaf Brouwer_Jac de Brouwer_Christan Brouwers_Marie-Louise Smits_Jan de Bruin_Lisette Burgel_Michael Burm_Peter Dijs_Mw N.J. Cerutti_Salha Cheggar_Zineb Chih_Mw. Col_Diana Colijn_Ine Dijkmans_Dhr P. van Dongen_Dion Donker_Mirjam Verschuur_Jolanda de Vlieger_Kees Volders_L. Wagemans_Herman van Wanrooy_Mw Embrechts_Bergiet Drummen_M. van Duin_Diny van de Dungen_Marian van Egten_Mohammed El Habti_Arjan Eland_Wil Ravestein_Colet Reisenij_Geraldina van Reken_Nico Rijven_Danielle Robert_Marianne Roets_Sanneke Rolloos_Joop Rommers_Ad van Emmerik_Gertjan Endedijk_Pierre Engelen_Jopie van Etten_Nel Fickinger_Marijke Fitz-Verploeg_Lenie Franken_Tonny Frijters_Wally Frijters_Cor Diepstraten_Katja de Gast_Mw van Gelder_Leo van Gerven_Marco van Stratum_Ton Streppel_Kees Swinkels_Annie Gielen_Pieter van Ginneken_Jolanda Gommers_Jeanette Goorden_Truus Goos_Jos van Gorkum_Dhr M. de Groot_Peter van Gurp_Marian van Gurp_Frans van Gurp_Annie Hagenaars_Yvonne Hak_Jan van Hal_Bernice Haouati_Sandra van 't Hart_Ton Hartman_Pauline van Haperen_Mw van Heems_Mw Heeren_Tineke Heeres_Anton de Jong_Marja Heerkens_Dhr R. van Hees_Paul Heijdekkers_H. van der Heijden_André Heintjes_Desiree Joosen_Marjolijn Jurrius_Mw van Kempen_Rini Hendrickx_Gorrie van Hese_A. v.d. Heuvel_Lucy van der Hilst_Ria Hoegen_Willy Hoek_Dhr H. van Hoek_Anyta Holst_Nico van Hooijdonk_Dhr I. de Hoog_Jos de Hoogh_Cees Houten_Rosanne Houtveen_Toon v.d. Hoven_Dhr O.A.P Huizinga_Jan Aarts_Lianne Aarts_Annelies Nieuwkoop_Karin van Noort_Ivanka Obi_Trudy O'Brien_Piet van Oers_Jos Oomen_Jan Oomen_Ria Oomen_Janus Oomen_Rianne Oomen_Ineke van Oosterhout_Jan van Ooyen_Johan Abbink_Elly Abbenhuis_Souad Afes_Gerhard Hup_Jeff Cork_Karin Defizé_Dhr G. Derks_Miriam van Diemen_Arno van de Hurk_Mw Husson_Fatima Idamir_Khadija Idamir_Leonoor de Geus_Ad van de Gevel_Mw Gielen_Geert Gielen_>>>>

Het project Breda Heuvel 'kwaliteit maken we samen' is een samenwerking tussen:
Gemeente Breda, Stichting Wijkbelang Heuvel en de woningcorporaties WonenBredburg en Laurentius.

Wij bieden u met trots deze publicatie aan.

kwaliteit maken we samen

_5 jaar werken aan Breda Heuvel

_inhoud

_voorwoord / 3

_Breda Heuvel / 4

_de ambities / 8

_de sleutel tot succes / 17

_de resultaten / 32

_helpen / 6

_erbij / 12

_plezier / 14

_ruimte / 20

_gelukkig / 26

_getogen / 28

_samen / 35

_trots / 37

_echt / 39

_Henk Snier, wethouder wijkontwikkeling gemeente Breda

de vernieuwing van Heuvel kent alleen maar winnaars

Het doet mij genoegen u het boekje "Breda Heuvel, kwaliteit maken we samen" aan te kunnen bieden.

Als wethouder Wijkontwikkeling en als voorzitter van de Stuurgroep Heuvel ben ik verantwoordelijk voor de stedelijke vernieuwing in deze wijk. Dit boekje is niet alleen gemaakt om verantwoording af te leggen over de inzet van de subsidies die we kregen van het ministerie van VROM in het kader van het InnovatieProgramma Stedelijke Vernieuwing (IPSV). Of om onze ervaringen en geleerde lessen te delen met de mensen die zich in het land ook bezighouden met wijkontwikkeling. Het is vooral ook een ode aan de bewoners, de woningcorporaties en de instellingen waarmee de gemeente de afgelopen vijf jaar op zeer intensieve én effectieve manier heeft samengewerkt om van Heuvel een wijk te maken waar bewoners op een prettige manier naast en met elkaar leven. Waar bewoners zich betrokken voelen bij het wel en wee van hun buurt en waar ze de kansen krijgen om vooruit te komen. Die intensieve samenwerking, gebaseerd op onderling vertrouwen en respect, is de sleutel tot succes. Daardoor wordt de wijkontwikkeling van Heuvel langzaam het verhaal van de buurt zelf. We zijn er nog lang niet in Heuvel - de ontwikkelingsvisie loopt tot 2015 - maar het draagvlak is er en de plannen zijn klaar. Het komt nu vooral aan op uitvoering. Waar we de bewoners, corporaties en instellingen weer hard bij nodig hebben. Maar als alles loopt, zoals wij dat in gedachten hebben, kent de vernieuwing van Heuvel alleen maar winnaars!

Kwaliteit maken we samen

In de Bredase buurt Heuvel is iets bijzonders aan de gang. Er is een proces gaande waarbij de gemeente, de bewoners, de woningcorporaties en maatschappelijke partijen samenwerken aan een integrale kwaliteitslag. Het doel is tweeledig: kwaliteit benutten en kansen creëren. De samenwerkende partners willen Heuvel opknappen, maar daarbij is het belangrijkste dat de bewoners er beter van worden: sociaal-economisch en qua woonmilieu. Om die reden is gekozen voor een aanpak waarin de bewoners altijd centraal staan: een open planproces. Er is ruimte voor initiatieven uit de buurt waardoor het gevoel van betrokkenheid toeneemt. Het resultaat is, dat respect en het onderlinge vertrouwen groeien. Stapje voor stapje slaat de balans door. De leefbaarheid gaat erop vooruit en de wijkontwikkeling van Heuvel wordt het verhaal van de buurt zelf.

Heuvel toen en nu

De buurt Heuvel is een van de eerste naoorlogse stads-uitbreidingen van Breda. De buurt ligt in het zuidwestelijke deel van de stad en omvat ruim 3.000 woningen. Het ontwerp is van de stedenbouwkundigen Granpré Molière en Peutz en stamt uit 1949. De eerste ontwierp het westelijke Heuvelkwartier volgens het model van de tuinstad: een buurt met de sfeer van een dorp. Ruim van opzet met besloten woonstraten, kleinschalige bouwblokken en fraaie groenzones. Er is een brink met een boerderij en een kerk aan een plein met bomen. Peutz ontwierp het oostelijke Heuvelkwartier volgens toenmalige moderne stedenbouwkundige principes. Er zijn rechte kavels en functionele woonblokken met vier bouwlagen. De woonblokken zijn volgens een repeterend patroon neergezet en omgeven door een vrij grootschalige openbare ruimte. De twee stedenbouwkundigen zijn goed in hun opzet geslaagd, want nog steeds heeft de buurt veel kwaliteit en karakter. De meeste mensen wonen er met plezier. De stedenbouwkundige structuur is sterk: dicht bij het centrum en goed ontsloten. Er zijn meerdere architectonische pareltjes en prachtige stukken openbaar groen.

Maar er zijn ook problemen. De woningen zijn gebouwd voor de woningzoekenden van een halve eeuw geleden en zijn hoofdzakelijk van één klasse: relatief goedkope huurwoningen. Veel woningen zijn bouwkundig verouderd, er zijn steeds minder voorzieningen in de buurt en het gevoel bestaat dat de buurt achteruit gaat. Ook al wonen de mensen er met plezier, doordat er te weinig mogelijkheden zijn om een stap vooruit te zetten, is de toekomst van de buurt onzeker.

Heuvel later

In 2001 is een gezamenlijk opgestelde ontwikkelingsvisie gepresenteerd met als doel een negatieve trend te keren. Volgens die visie moet de buurt in 2015 zijn geherstructureerd en moet iedere bewoner kansen hebben om vooruit te komen. Bewoners willen naast en met elkaar samenleven en willen zich betrokken voelen bij het wel en wee van de buurt. Zwakke punten van de buurt moeten zijn opgelost en sterke punten beter zijn benut. Maar de ontwikkelingsvisie is geen plan dat pas in 2015 z'n vruchten afwerpt. Er is een verbinding tussen de lange en de korte termijn gelegd, zodat ook direct al een aantal opvallende resultaten te zien zijn. En dat blijkt, want nu, vijf jaar na vaststelling van de visie, is er veel gerealiseerd en is er nog meer in de steigers gezet. Maar het belangrijkste is, dat er een onderstroom van positieve krachten is ontstaan waar de wijkontwikkeling van Heuvel op kan varen.

Verval voorkomen

De Ontwikkelingsvisie Heuvel 2001-2015 is niet het eerste plan dat voor vernieuwing van deze buurt is gemaakt. Het is wel een plan dat integraal is, dat in samenwerking met de bewoners is gemaakt en dat daardoor in uitvoering kon worden genomen. Eerdere pogingen mislukten vanwege gebrek aan samenhang en financiële haalbaarheid. Toch was het voor iedereen duidelijk dat er iets moest gebeuren om een verder verval van de buurt te voorkomen.

Vanuit dat besef zijn de organisaties die met Heuvel te maken hebben in 1999 rond de tafel gaan zitten: de gemeente Breda, de bewoners vertegenwoordigd door de Stichting Wijkbelang Heuvel en twee woningcorporaties (WonenBreburch en Laurentius). In overleg zijn de opgaven voor de ontwikkelingsvisie bepaald. Vervolgens zijn vier werkgroepen met vertegenwoordigers van de samenwerkende organisaties aan de slag gegaan om de opgaven uit te werken:

- Een werkgroep sociale, economische en woningmarkt-ontwikkelingen
- Een werkgroep stedenbouwkundig masterplan
- Een werkgroep fysiek- en sociaal beheer
- Een werkgroep samenwerken en investeren

Voor elk onderwerp is op een rij gezet wat er in het verleden is gedaan en welke plannen er in omloop zijn. De kansen, bedreigingen, sterkten en zwakten van de buurt zijn geanalyseerd en de resultaten zijn naast elkaar gelegd. Ook zijn de 'hartjes' van Heuvel in beeld gebracht: punten en locaties waar bewoners bijzondere waarde aan hechten. Vervolgens zijn er drie scenario's ontworpen met een beeld van de mogelijke wijkontwikkeling. Drie scenario's, variërend van niets doen tot en met grondig ingrijpen: windstilte, frisse wind en storm. De scenario's met de bijbehorende plannen en ideeën zijn tijdens een werkconferentie verder uitgewerkt en op een wijkmanifestatie aan de bewoners gepresenteerd. Daarmee werden zij betrokken bij de probleemanalyse, de keuzes en de consequenties van die keuzes. Er is gekozen voor het stormscenario en op basis daarvan is een integrale ontwikkelingsvisie opgesteld.

De bewoners centraal

Het uitgangspunt van de ontwikkelingsvisie is, dat de bewoners van Heuvel erop vooruit moeten gaan; sociaal-economisch en qua woonmilieu. De vernieuwing van de gebouwde omgeving is geen doel op zich, maar een voorwaarde om kansen te vergroten. Naast een stedenbouwkundig basisplan, is er veel aandacht voor onderwijs, jeugd- en jongerenwerk, integratie, veiligheid, een schone woonomgeving, betere buurt- en winkelvoorzieningen, buurteconomie en beheer.

Er is vastgesteld aan welke functies de buurt behoefte heeft, hoeveel ruimte daarvoor nodig is en waar die ruimte kan worden gevonden. De sfeer van Heuvel blijft gehandhaafd en wordt waar mogelijk versterkt. Om de noodzakelijke ingrepen kans van slagen te geven, is het van groot belang dat huidige en toekomstige bewoners meedenken en meedoen. Samen met de gemeente, woningcorporaties, het onderwijs, welzijns- en opbouwwerk, winkeliers en ondernemers zetten zij de schouders onder de uitvoering van de ontwikkelingsvisie.

Zes doelen van de Ontwikkelingsvisie 2001-2015

- Behoud van het karakter van de buurt
- Realisatie van nieuwe en vernieuwde woonmilieus
- Sociaal en fysiek beheer
- Verbeteren van de onderwijssituatie
- Op peil brengen van het voorzieningenniveau
- Bevordering van de buurteconomie

Stuurgroep

Eind 2001 is de ontwikkelingsvisie vastgesteld door de gemeenteraad. Om de plannen ook uit te voeren hebben de partners gekozen om hun samenwerking daarna voort te zetten. Iedereen heeft zich aan de visie gecommitteerd. In de Stuurgroep 'Heuvel, kwaliteit maken we samen' worden de voortgang en de koers van het proces bewaakt. In deze stuurgroep zitten de bestuurders van de twee woningcorporaties, de voorzitter van de stichting Wijkbelang Heuvel, de wethouder Wijkontwikkeling (tevens voorzitter) en de wethouder Welzijn en Grondzaken. De stuurgroep heeft er voor gekozen om de visie in een open planproces uit te voeren om te zorgen dat iedereen met een belang bij de buurt, zich bij de uitvoering betrokken kan voelen. Daarmee krijgt de herontwikkeling van de buurt iets gezamenlijks. Ter ondersteuning van het open planproces heeft de gemeente € 2,5 miljoen subsidie gekregen van het ministerie van VROM in het kader van het Innovatieprogramma Stedelijke Vernieuwing (IPSV).

ik vind het leuk om mensen te helpen

_Zakaria Jdamir

Zakaria is een leuke vlotte jongen van zeventien jaar. Hij woont al zijn hele leven in Heuvel en kent veel mensen in de wijk. Een afspraak met hem maken, lukt niet meteen. Hij heeft het nogal druk. Hij zit op school, doet aan sport en heeft ook nog zijn hobby's, zoals lezen en mensen helpen. Hij zet zich actief in om leeftijdgenoten te betrekken bij jongerenactiviteiten in de wijk. Dit schooljaar is hij overgestapt van het mbo naar de havo.

Zakaria: 'Voor mijn gevoel zat ik op het verkeerde spoor. Vroeger droomde ik altijd van auto's en het sleutelen eraan. Zo kwam ik na de mavo uit bij een mbo-opleiding techniek, met vier techniekrichtingen tegelijk. Helaas viel het in de praktijk erg tegen. Dat kwam ook, omdat het een nieuwe studie betrof. Die werd voor het eerste jaar gegeven. Nu zit ik op de havo en dat is best even wennen met al die vakken. Maar ik ben er van overtuigd dat het goed gaat. Ik ga slagen en daarna wil ik verder studeren. Alleen weet ik nog niet wat ik later wil worden.' In z'n vrije tijd vraagt het voetbal veel aandacht.

Twee keer per week naar de training en in het weekend de competitie. Voetbal ziet hij als een hobby. 'Ik heb nou ook weer niet zo veel talent dat ik er mijn beroep van zou kunnen maken. Bovendien gaat het er nogal ruw aan toe bij het profvoetbal. Ik houd mijn benen en knieën liever heel.'

Zakaria heeft een natuurlijk talent om met mensen om te gaan. Hij ziet het als een uitdaging om steeds nieuwe mensen te leren kennen. Daarbij komt dat hij het leuk vindt om andere mensen te helpen. Hij vertelt: 'Eigenlijk heb ik dat al vanaf de basisschool. Ik wil altijd andere mensen helpen met het oplossen van een probleem. Meisjes komen vaak bij mij met iets waar zij mee zitten. Ja, ik trek het gewoon aan. Dat komt ook door mijn opvoeding thuis. Mijn moeder, oudere broer en zus hebben mij het voorbeeld gegeven. Zij zijn bij heel veel mensen in Heuvel bekend, omdat zij ook altijd bereid zijn om mensen te helpen en mee te werken aan activiteiten in de wijk.' Hij wil duidelijk vooruit in het leven en hij heeft er dan ook een hekel aan om zomaar ergens rond te hangen. Helaas denken niet alle jongeren van zijn leeftijd er zo over.

Hij zet zich in om die jongeren bij allerlei activiteiten te betrekken.

Ik kan er niet goed tegen dat er van alles voor de jongeren wordt georganiseerd en dat zij er dan niet aan mee willen doen. Op die manier gebeurt er straks niets meer voor ons. Dus ga ik met zo'n groepje jongeren praten. Zij respecteren mij en zijn bereid naar mij te luisteren. Ik haal ze dan over om mee te doen, ook al hebben ze eigenlijk geen zin.'

Het vooroordeel over de Marokkaanse jongeren, alsof zij niets zouden willen en alleen maar rottigheid uithalen, wil Zakaria dolgraag wegnemen. 'In mijn ogen zijn er overal en in alle culturen aardige en niet-aardige jongeren en volwassenen, ongeacht hun afkomst. Ik verzet mij ertegen dat als er eens iets gebeurt, dan vaak alle Marokkaanse jongeren de schuld krijgen. Door met andersdenkenden te discussiëren, probeer ik hen iets te leren van onze Marokkaanse achtergrond en levenswijze. Alleen als mensen over en weer elkaar begrijpen en respect voor elkaar hebben, krijgen we een betere wereld. Daar werk ik op mijn manier een beetje aan, te beginnen in Heuvel.'

Er zijn alleen maar winnaars

Het klinkt eenvoudig: de (huidige en toekomstige) bewoners van Heuvel moeten er met de wijkontwikkeling op vooruit gaan. Maar de maakbaarheid van de samenleving is beperkt. Goede woningen zijn geen garantie voor een gezonde samenleving. Fysieke verbetering van de woningen is een stuk eenvoudiger dan sociaal-economische versterking van de bewoners. De werkelijkheid wordt in hoge mate bepaald door de mensen zelf. Een gecoördineerde inspanning op verschillende terreinen is de sleutel tot succes. De doelstellingen van de Stuurgroep 'Heuvel, kwaliteit maken we samen' zijn zeer ambitieus.

Onderwijs

Achterstanden op het gebied van onderwijs werken lang door op de leefsituatie. Dat is overal zo, dus ook in Heuvel. Wanneer kinderen in de voorschoolse fase een achterstand oplopen, is die later bijna niet in te halen. De keten gaat dan snel verder, waarna het jaren later meer moeite kost om een plaats op de arbeidsmarkt te veroveren. Andersom is het verbeteren van de onderwijssituatie in de buurt vanaf de voorschoolse fase van fundamentele invloed op het verbeteren van de latere sociaal-economische situatie. In Heuvel zijn op dit gebied zeker achterstanden geconstateerd: mogelijk bij 60 procent van de leerlingen. Er wordt beperkt gebruik gemaakt van peutersvoorzieningen, er zijn relatief veel basisschoolleerlingen met een achterstand en relatief veel mensen met een uitkering of een laag inkomen. De bewoners hebben aangegeven dat onderwijs bij de wijkontwikkeling van de buurt prioriteit moest krijgen. Om de situatie fundamenteel te verbeteren, is in de ontwikkelingsvisie aangestuurd op samenwerking tussen twee basisscholen, organisaties voor kinderopvang, peuterwerk, jeugd- en jongerenwerk en de bewoners. Volgens het concept van de brede school worden hun programma's en de activiteiten beter op elkaar afgestemd, en beter afgestemd op de behoeften en wensen van de bewoners van Heuvel.

Het uiteindelijke doel is dat het eindniveau van de leerlingen uit Heuvel na het verlaten van het onderwijs significant omhoog is gegaan in de richting van het Nederlands gemiddelde. Een brede school betekent in eerste instantie een betere samenwerking, een eenduidig pedagogisch concept en een grotere betrokkenheid van de ouders en de buurt. In tweede instantie kan die samenwerking ook vorm krijgen in een gezamenlijk gebouw.

Pleinen

In Heuvel zijn twee karakteristieke pleinen. Het Dr. Struyckenplein heeft winkels aan een drukke verkeersweg en een groot plein met een tamelijk onduidelijke invulling. Mensen uit de buurt deden hier hun wekelijkse boodschappen. In de ontwikkelingsvisie is vastgesteld dat dit plein weer omgevormd moet worden tot een levendig centrum van de buurt met winkelvoorzieningen en de bibliotheek. In samenspraak met omwonenden en de Verenigingen van Eigenaren is er een nieuwbouwplan ontwikkeld. Er is ruimte voor een full-service supermarkt, een discount en aanvullende winkels. De doorgaande weg blijft gehandhaafd, maar het verkeer wordt teruggedrongen om het plein meer tot een eenheid te maken. Enkele gebouwen zullen worden gesloopt en er komt een woontoren die het plein ook van afstand herkenbaar zal maken. Het tweede plein - het Mgr Nolensplein - is een plein met fraaie platanen en een monumentale kerk. De openbare ruimte wordt momenteel vooral gebruikt als parkeerplaats en er zijn winkels voor dagelijkse boodschappen. In de toekomst wordt het Mgr. Nolensplein een ontmoetingsruimte van de buurt. De brede school komt hier, in de kerk kunnen buurtactiviteiten plaatsvinden en de bestaande winkelruimtes kunnen onderdak bieden aan buurtvoorzieningen. Vooruitlopend op deze nieuwe invulling zijn in het inloophuis Heuvel een informatiepunt en het theehuis van het Marokkaanse en het Turkse vrouwencomité gevestigd.

Buurteconomie

In Heuvel zijn 130 bedrijven gevestigd met werk voor 530 mensen. Het aantal werkzoekenden is hoog. Om mensen in Heuvel meer kans op werk te kunnen bieden, is in de ontwikkelingsvisie aandacht besteed aan het stimuleren van de buurteconomie. De noordoostelijke punt van Heuvel wordt daarom bestemd voor combinaties van wonen en werken. Hier is ook ruimte voor ambachtelijke bedrijvigheid. Op andere locaties wordt bedrijvigheid daar waar mogelijk uitgebreid. Er zijn vier projecten gestart om de buurt-economie heel gericht een stimulans te geven. Samen met het jongerenwerk is een 'project preventief' gestart. Dit project is gericht op 12 tot 15-jarigen en is bedoeld om uitval bij de overgang van basisschool naar voortgezet onderwijs te voorkomen. Er is een project voor participatie van werklozen met nadruk op de groep tot 40 jaar. Er is een bedrijvencoach actief die advies en begeleiding geeft aan startende ondernemers. En als vierde project is er een commerciële vastgoedtafel ingesteld met als doel bedrijfsruimte te realiseren én op de juiste manier gevuld te krijgen.

Sociaal en fysiek beheer

De wijkontwikkeling van Heuvel is niet alleen iets voor de lange termijn. De bewoners willen dat er ook direct iets gebeurt. Sociaal en fysiek beheer is daarom een belangrijke pijler van de ontwikkelingsvisie. Er wordt gewerkt aan een gezamenlijke beheerverantwoordelijkheid waarbij professionals (gemeentelijke diensten, politie, instellingen) en bewoners hun wensen en bijdragen op elkaar afstemmen. Dat heeft nu al effect. Door goed beheer blijft het karakter van de buurt ondanks de wijkontwikkeling behouden, zowel sociaal als stedenbouwkundig. En ondertussen gaat de buurt er geleidelijk op vooruit.

Er zijn vier beheerthema's afgesproken:

- Veiligheid: dit is een belangrijk item in het oordeel over de woon- en leefsituatie.
- Jeugd- en jongeren: er zijn klachten over de overlast die jongeren veroorzaken, maar er zijn ook te weinig activiteiten voor jongeren.
- Schone woonomgeving: in het beheer wordt onderscheid gemaakt in schoonmaakacties en preventiemaatregelen.
- Wijkontwikkeling: dit drukt tot 2015 een belangrijk stempel op de buurt. Het beheer richt zich op het zorgvuldig uitplaatsen van bewoners van te slopen woningen, het voorkomen van overlast door leegstand, informatie aan bewoners en verfraaiing van sloop- en bouwomgevingen.

Voor ieder thema zijn heldere doelstellingen bepaald en er zijn trekkers aangewezen die verantwoordelijk zijn voor het bereiken van die doelstellingen. Elk kwartaal is er beheer-overleg en eenmaal per jaar wordt er in een convenant heel concreet afgesproken wat er in dat jaar moet worden bereikt. De monitoring van het beheer is een onderdeel van het convenant.

Om de buurt te laten zien dat er werkelijk iets gebeurt, heeft de gemeente een jaarlijks buurtbudget van € 80.000 beschikbaar gesteld. Onder de noemer 'Bewoners Heuvel aan zet' kunnen alle bewoners ideeën indienen. Jaarlijks vindt er een openbare verkiezing plaats, waar de beste plannen van dat jaar worden gekozen. Die krijgen een bijdrage uit het buurtbudget. Inmiddels heeft dit een aantal belangrijke projecten opgeleverd, zoals de organisatie van een weekmarkt, de opzet van een theehuis voor vrouwen, een jaarmarkt met een talentenjacht, snelheidsbeperkende maatregelen en betere verlichting in enkele straten, kunst in de buurt, schijnwerpers op de kerk en verscheidene activiteiten en voorzieningen voor jongeren en kinderen. 'Kwaliteit maken we samen', is geen loze kreet; in Heuvel is het tastbare werkelijkheid.

Wonen

In Heuvel staan ruim 3.000 woningen. Veel van die woningen zijn bouwkundig verouderd en voldoen niet meer aan de woonwensen van deze tijd. Er is weinig differentiatie waardoor het moeilijk is om binnen de buurt een wooncarrière te maken. Wie groter wil wonen of meer geld wil besteden, wordt bijna gedwongen Heuvel te verlaten. In een aantal gevallen is het mogelijk woningen samen te voegen of huurwoningen te verkopen aan de zittende bewoners. Maar in een flink aantal situaties is sloop en vervangende nieuwbouw de enige mogelijkheid om meer variatie te krijgen. In de planvorming is rekening gehouden met de sloop van 800 woningen. Iets meer dan 1.250 woningen kunnen worden teruggebouwd. Inmiddels is er een deel van dat programma gerealiseerd. Het is een zware ingreep, en er zijn ook wel bezwaren geweest, maar alle betrokkenen zijn het erover eens dat die ingreep uiteindelijk goed is voor de buurt. Voorwaarde is wel, dat het karakter van de buurt niet wezenlijk aangetast mag worden. De stuurgroep houdt nauwlettend in de gaten dat de stedenbouwkundige structuur met de groenvoorzieningen behouden blijft en dat de architectuur van de nieuwbouw qua materiaalgebruik en detaillering past bij de bestaande woningen.

Vlierstraat met zicht op Mgr. Nolensplein.

monumentaal gebouw blijft voor Heuvel bewaard

_Wim Snoeren

Het werk als vertegenwoordiger bij Douwe Egberts bracht Wim Snoeren in 1953 naar Breda. De vele kleine winkeltjes die er toen nog in Breda waren, bezocht hij met de fiets bepakkt met een monsterkoffer en orderboek. Hij ging ook met de trein, fiets mee, naar Roosendaal en Bergen op Zoom. Wim: 'Je bouwde met de klanten een relatie op. Je stapte dikwijls een gezin binnen, want veel van die winkels waren familiebedrijfjes waar ook de kinderen een belangrijke taak vervulden. Als vanzelf kreeg je een band met elkaar, zoals dat ook gebeurde in Heuvel, de nieuwbouwwijk waar ik kwam wonen. Je hoorde erbij, was één van hen.'

Wim schildert de situatie in die tijd. 'De nieuwe wijk trok vooral gezinnen met jonge kinderen aan. Vanwege de naoorlogse woningnood moest een gezin al twee kinderen hebben om voor een woonvergunning in aanmerking te komen. De jonge gezinnen trokken veel met elkaar op, zorgden voor saamhorigheid en levendigheid en bepaalden zo het beeld van een vitale gemeenschap. In korte tijd verrezen er zes lagere scholen en een kleuterschool met tien klassen.

Omdat de ontspanningsmogelijkheden beperkt waren in die tijd, organiseerde men zelf straatverenigingen en buurtfeesten. Er was al een katholieke parochie aan de Oranjeboomstraat, maar de grootscheepse uitbreiding vroeg om meer voorzieningen. De stedenbouwkundige prof. ir. Granpré Molière die de wijk ontworpen had, kreeg ook opdracht om een nieuwe kerk te bouwen aan het Mgr. Nolensplein, centraal in de wijk. In 1952 werd de kerk in gebruik genomen en kreeg vanwege de karakteristieke vorm al snel de bijnaam 'het ledikant'. Passend in de omstandigheden van die tijd werd de kerk sober uitgevoerd en voor de erbij ontworpen toren was al helemaal geen geld.'

'Het was ook de tijd van de volkskerk, waar iedereen er bijna als vanzelfsprekend bij hoorde. De ruim 900 zitplaatsen waren dan ook in vier of vijf zondagsdiensten goed bezet. Een pastoor en drie kapelaans hadden hun handen vol aan het runnen van de parochie, bijgestaan door grote groepen vrijwilligers.'

'In die tijd', zo vertelt Wim, 'werd ik gevraagd te collecteren in de kerkdiensten en zo rolde ik in het vrijwilligerswerk. Later mondde dat uit in de functie van vice-voorzitter in het parochiebestuur.'

'In de zestiger jaren veranderde de samenleving drastisch', vervolgt Wim, 'mensen werden mondiger en maakten zelf wel uit hoe te leven. De band met de kerk werd losser en geloven betekende niet meer automatisch actieve deelname aan kerkelijke activiteiten. Men zocht naar andere manieren om uiting te geven aan wat men geloofde en antwoorden te vinden op zingevingvragen. Daardoor én door de vergrijzing van de wijk liepen ook de inkomsten sterk terug. Het bestuur zag het als zijn opdracht om ervoor te zorgen dat de kerk op de een of andere wijze in Heuvel aanwezig zou blijven. Om het gezichtsbepalende monumentale gebouw voor de wijk en voor komende generaties te bewaren, zocht het bestuur in de richting van multifunctioneel gebruik. Vele contacten en plannen passeerden, maar tot een oplossing kwam het niet.'

>

_Wim Snoeren

‘Tot de gemeente Breda de hele wijk wilde oppeppen en weer bij de tijd brengen. Verouderde huizen worden vervangen, er moet een nieuwe school komen en voor de opvang van een aantal gewenste maatschappelijke functies bleek het kerkgebouw goed te gebruiken. De gemeente heeft het gebouw gekocht en er wordt momenteel hard gewerkt aan de uitvoering van de plannen.’

Wim: ‘Samen met de parochies Effen, Liesbos, Princenhage en Tuinzigt onderzoeken we de mogelijkheid in Breda-West tot één parochie te fuseren. Toch zoeken we ook nog naar een bescheiden ruimte om in Heuvel te kunnen blijven. Ten dienste van de mensen en de gemeenschap.’

theehuis moet eigen sfeer behouden

_Hava Akdag

Hava Akdag ontmoeten we in het Inloophuis aan het Mgr. Nolensplein. Zij is betrokken bij diverse initiatieven om Heuvel nog aantrekkelijker te maken. Zo heeft zij er, samen met anderen, voor gezorgd dat er een weekmarkt in Heuvel is gekomen. Zij is voorzitter van het Turkse vrouwencomité en als vrijwilligster actief in het Theehuis. Hava woont al zo'n 30 jaar in Breda, waarvan 26 jaar in Heuvel. Op de vraag of zij wel eens heeft overwogen naar een andere wijk te verhuizen, kijkt zij mij bijna verwijtend aan.

Hava: ‘Mijn man en ik wonen met veel plezier in Heuvel en de kinderen trouwens ook. We hebben anderhalf jaar geleden een nieuwbouwhuis gekocht in het complex Carré Molière van Laurentius. Een huis helemaal naar onze zin, vooral ook omdat er een garage bij zit. Die gebruiken we niet voor de auto hoor, die komt er niet in. In de garage heb ik een compleet ingerichte tweede keuken. Dat is gewoon nodig, want koken en bakken vind ik heerlijk om te doen. In onze cultuur besteden we veel tijd en zorg aan eten en drinken.’

>

Voor Hava gaat de opvoeding van haar drie kinderen voor alles. Maar sinds de geboorte van haar eerste kind, besteedt zij ook veel tijd aan vrijwilligerswerk en als het uitkomt aan een betaalde baan. Hava: 'Ik kan niet de hele dag thuis zitten. Ik wil contact hebben en andere mensen ontmoeten. Vrijwilligerswerk is vaak net zo intensief als een baan. Dat heb ik gemerkt toen ik een baan had voor het project 'Kom erbij' van Vertizontaal en bij Palet intermediair was voor de brede school. De laatste jaren ben ik lekker in de weer als vrijwilligster. Samen met Hatice Parmaksiz en Safure Parmaksiz heb ik het Turkse vrouwencomité op de kaart gezet. Het is uitgegroeid van ontmoetingsplek tot een echte vrouwenvereniging, waar van alles te doen is.'

Met zichtbaar plezier werkt Hava ook mee aan de activiteiten van het Theehuis. Het Theehuis heeft een eigen ruimte op de eerste verdieping van het Inloophuis. Hava: 'Alle culturen en alle leeftijdsgroepen kunnen er terecht. Iedere woensdagmiddag is het open huis en kan iedereen er vrij binnenlopen.

Er vinden discussies plaats over allerlei onderwerpen, maar er zijn bijvoorbeeld ook cursussen. Ik heb zelf pas een demonstratie gegeven hoe je Turkse pizza's kunt bereiden. De ruimte hier zat barstensvol, het ging maar net. Op andere dagen is het Theehuis beschikbaar om met groepen vrouwen thema's te bespreken die voor hen van belang zijn. Als het thema zich er voor leent, zijn de mannen ook welkom.'

Hava is benieuwd hoe het in de toekomst gaat met het Inloophuis en alle activiteiten die er nu plaats vinden. De bedoeling is dat het Inloophuis onderdeel wordt van het Huis van de Heuvel. Hava: 'Het huidige Inloophuis is gewoon geweldig. Wij hebben daarin met het Theehuis onze eigen ruimte, met een eigen sfeer. We hebben een sleutel en kunnen erin wanneer we willen. Dat geeft ons vrijheid, maar ook verantwoordelijkheid. We hebben bewezen dat we dat aankunnen. We willen de spontaniteit die er nu is, in het nieuwe gebouw niet kwijtraken. Dat er niet al teveel regels zijn. We hopen dat daar begrip voor is en dat we ook daar de ruimte krijgen om onszelf te zijn.'

Het open planproces

In Heuvel verandert veel. De bewoners hebben daar in eerste instantie last van. Daarom kunnen de veranderingen alleen op draagvlak rekenen als zij er ook iets aan hebben: zij moeten erop vooruit gaan. De vernieuwing van Heuvel is dan ook geen speeltje van de gemeente of de corporaties. Met enig vallen en opstaan is er een proces op gang gekomen, dat stoelt op de inbreng en de betrokkenheid van de bewoners zelf. De ontwikkelingsvisie 2001-2015 is met hun inbreng gemaakt en geeft een antwoord op de vragen en wensen die in de buurt spelen. Een open planproces, zonder dubbele agenda's is de sleutel tot succes. Wat zijn de leerpunten en wat zijn de aanbevelingen voor projectleiders in vergelijkbare situaties?

Zorg voor winnaars

Het proces in Heuvel is zo georganiseerd dat er alleen maar winnaars zijn. Alle partijen die in het proces deelnemen, hebben eigen belangen en zienswijzen. Het totaalbeeld is vervolgens zó samengesteld, dat het voor iedereen aantrekkelijk is. Vastgoedeigenaren hebben vooral belang bij de ontwikkeling van betere woningen, ondernemers hebben belang bij aantrekkelijke winkelvoorzieningen en goede bereikbaarheid, de gemeente en bewoners hebben belang bij een gedifferentieerde woonomgeving zonder verval en bewoners hebben vooral direct belang bij onderwijs, wijk-economie, goed beheer, veiligheid en goede voorzieningen. Door een compleet en samenhangend beeld te maken, uitgaande van verschillende scenario's, hebben alle partijen gezien wat de consequenties van hun keuzes zijn. Alle thema's staan serieus op de agenda en iedereen heeft invloed op het totaalbeeld kunnen hebben. Er is voor iedereen iets te winnen. Daardoor is het gemakkelijker te accepteren dat er voor iedereen ook pijnpunten zijn.

Verbind korte en lange termijn

Het heeft geen zin te praten over een wijkontwikkelingsplan dat pas over tien jaar effecten heeft, als er in de tussenliggende periode niets gebeurt.

Het programma voor sociaal en fysiek beheer (met activiteiten in het kader van de brede school en het programma 'Bewoners Heuvel aan zet') legt de verbinding tussen de lange en de korte termijn. En de stuurgroep bewaakt dat ingrepen op korte termijn passen in het totaalbeeld voor de lange termijn. Op die manier zijn er telkens resultaten zichtbaar. De betrokkenheid van bewoners en hun geloof in de buurt worden erdoor versterkt. Door de principes en de uitgangspunten van de ontwikkelingsvisie voortdurend te communiceren en in praktijk te brengen, lukt het om op langere termijn *commitment* voor een aantal ingrijpende doelstellingen te krijgen.

Verbind zeggenschap en verantwoordelijkheid

Waar de gemeente, instellingen en instanties beroepsdeskundig zijn, zijn de bewoners bij uitstek ervaringsdeskundig. Toch worden ze bij vernieuwingsprojecten maar al te vaak door de professionals betutteld. In Heuvel hebben de bewoners zeggenschap en verantwoordelijkheid. Via de Stichting Wijkbelang Heuvel zijn zij volwaardig vertegenwoordigd in de stuurgroep en in de diverse werkgroepen. En in het programma 'Bewoners Heuvel aan zet' krijgen zij een jaarlijks budget om eigen initiatieven uit te voeren. Mensen die iets willen - en het is een idee dat wordt uitgekozen door de overige bewoners - krijgen de faciliteiten om daar iets mee te doen. Ga er maar aan staan.

Zorg voor rugdekking

Het klinkt zo eenvoudig. Hup, wat slopen. Hup, wat bouwen. De praktijk is echter complex en weerbarstig. Herontwikkeling vergt jaren en jaren. Het is geen lineair proces, maar een proces dat loopt langs grillige lijnen. De gemeente heeft slechts een deel van de touwtjes in handen. De inwoners zijn de feitelijke eigenaren van de stad. De vernieuwing van Heuvel laat zien dat betrokkenheid het sleutelwoord is. De buurt wordt gemaakt door mensen. En niet door instituties of de politiek. Het gaat om mensen met competenties en een zekere *drive*. Mensen met ideeën en mensen die bereid zijn daar gedurende een reeks van jaren hun nek voor uit te steken.

En als de bal eenmaal rolt, komt er meer in beweging, omdat ook anderen hun schouders onder het proces zetten. Een enthousiaste projectleider, ingehuurd door het samenwerkingsverband, bewaakt voortdurend de grote lijnen en slaagt erin om mensen altijd één stap extra te laten zetten. Daarnaast zijn er gemotiveerde mensen bij de betrokken corporaties, de gemeente, de Stichting Wijkbelang Heuvel, de diverse Verenigingen van Eigenaren, de winkeliers, het onderwijs en het welzijnswerk. Al die mensen weten zich vervolgens gedekt door hun directeuren en wethouders. Er was een noodzaak om breed en massief in te grijpen. Die noodzaak wordt door niemand betwijfeld.

Teken en reken gelijktijdig

De kwaliteit van de totale herontwikkeling in Heuvel heeft altijd voorop gestaan. De historie en het karakter van de buurt zijn daarin leidend. Het kwaliteitsbegrip is concreet gemaakt door voormalig rijksbouwmeester Wytze Patijn. De discussie over kwaliteit kon hierdoor op het juiste niveau worden gevoerd. In Heuvel is een aantal dominante plekken aangewezen, waar fysieke ingrepen nodig zijn. Per locatie zijn de ontwikkelingspotenties uitgewerkt en heeft het gemeentebestuur bepaald dat als er op één locatie geld wordt verdiend, dit ten goede kan komen op andere locaties in de buurt. Door een proces van ‘tekenen en rekenen’ zijn gedurende alle stadia van ontwerp, de kosten gevolgd. Toen bleek dat de baten te klein waren om de lasten te compenseren, heeft de gemeenteraad gezegd het proces ook financieel te willen borgen. De hoop is dat het tekort toch nog kan worden opgelost, maar het proces hoeft niet te stagneren. Ook voor investeerders is de integrale benadering van belang. Zo bleken de vernieuwingsplannen voor de twee pleinen in de buurt alleen maar haalbaar te zijn als beide pleinen een onderscheidende invulling zouden krijgen: één plein wordt vooral gepositioneerd als winkelplein, het andere wordt een plein voor maatschappelijke voorzieningen. Voor de gemeente en corporaties is een dergelijke integrale werkwijze relatief nieuw.

Daarnaast is het een leerproces: bij corporaties moesten thema's als buurtconomie, ontwikkelingskansen voor kinderen, sociaal en fysiek beheer beter op de agenda komen. Bij de gemeente is meer tijd nodig geweest om verkokering van de gemeentelijke organisatie te doorbreken. Het duurde daardoor langer om afspraken met corporaties na te komen. Intussen zijn de corporaties deelgenoot in de sociaal-economische aanpak en heeft het Bredase college een nieuwe weg ingeslagen om het werk op het gebied van de stedelijke vernieuwing beter te coördineren.

Houd het concreet

Wijkontwikkelingsprojecten verlopen vaak moeizaam doordat doelstellingen vaag en afstandelijk zijn geformuleerd. Terwijl die een antwoord horen te geven op de wensen en behoeften van bewoners. Er zijn problemen met de woningen; niet met de bewoners. Eén van de sterke punten van de aanpak in Heuvel is, dat de doelen zo gesteld zijn, dat ze concreet en toetsbaar zijn. Op een bierviltje zijn de resultaten bij te houden. Het doel is de bestrijding van zwerfvuil en één van de operationaliserings van die doelstelling is, dat er in een bepaald jaar op minimaal twee plaatsen ondergrondse afvalcontainers worden gemaakt. Het doel is verminderen van overlast door jongeren en één van de operationaliserings van die doelstelling is, dat er jaarlijks drie activiteiten voor jongeren worden opgezet. Door doelstellingen zo uit te werken, is de voortgang van de wijkontwikkeling zichtbaar en zijn betrokkenen aanspreekbaar op resultaten.

Houd vast aan eenmaal gekozen doelen

Het blijkt lastig om in een langdurig proces de focus op de doelen te houden, zoals die aan het begin zijn afgesproken. Na enkele jaren wisselen mensen van baan en nemen anderen deel aan projectgroepen. Nieuwe deelnemers, met name bij de gemeente en de corporaties, hebben het begin niet meegemaakt. Vooral in de fase waarin de stap van visievorming naar uitvoering wordt gezet, kan het proces daardoor stagneren.

Dan verschijnen er andere mensen aan tafel: mensen van de ‘harde sector’. Het gaat dan om concrete bouwprojecten en hoge investeringen. De doelen die de bewoners hebben geformuleerd, dreigen dan naar de achtergrond te schuiven. Doelen gaan over mensen, niet over stenen. Maar op het moment dat er gesloopt en gebouwd gaat worden, is de neiging sterk om die nuance te vergeten. Dan wordt - gechargeerd - alles opnieuw ter discussie gesteld. Juist op dat moment blijkt hoe belangrijk het is dat doelen helder zijn geformuleerd en dat alle betrokken partijen zich ook formeel aan die doelen hebben gecommitteerd.

Communiceer

Herontwikkeling is een proces van vertrouwen, fatsoen en respect. En aangezien de bewoners de eigenaren van de stad zijn, heeft communicatie vanaf het begin van het vernieuwingsproces in Heuvel centraal gestaan. Met kranten, nieuwsbrieven, inloopmiddagen, wijkmanifestaties en via een informatiewinkel zijn bewoners voortdurend op de hoogte gehouden. Ze zijn niet pas geïnformeerd aan het eind van het traject, maar zijn meegenomen in het ontwikkel- en besluitvormingsproces. Bewoners hebben invloed gehad en kregen de gelegenheid een eigen oordeel te vormen. De informatie heeft altijd op straat gelegen waardoor er in de buurt over is gedebatteerd. Het proces heeft een logo en een naam gekregen. Plannen zijn gevisualiseerd ook al waren het voorlopige plannen en ging het om gevoelige thema's. Je zult maar in een woning wonen die in het kader van de wijkontwikkeling moet worden gesloopt. Dan is het heel belangrijk om de tijd te krijgen afscheid te nemen en om de verhalen over die woning vast te kunnen leggen. En op initiatief van de bewoners worden die verhalen over de ‘Oude Heuvel’ bewaard op www.heuvelverhalen.nl.

Wat hebben we ervan geleerd?

- Als er voor iedereen iets te winnen is, zijn pijnpunten makkelijker te verteren.
- Niemand kan tien jaar wachten op resultaat. Sociaal en fysiek beheer slaat een brug tussen nu en later.
- Zonder zeggenschap geen verantwoordelijkheid. En andersom.
- Het zijn mensen die het doen.
- Verkokering werkt verlamdend. Vooral de gemeente moet daarvoor oppassen.
- Doelen zijn concreet: wie, wat, wanneer, waar en hoeveel.
- Doelen gaan over mensen, niet over stenen.
- Vage doelen worden steeds ter discussie gesteld. Dat leidt tot vertraging en frustratie.
- Wanneer visievorming overgaat in uitvoering is het moeilijk om het tempo hoog te houden.
- Professionals geven bewoners soms te weinig tijd om informatie te verwerken en vertrouwd te raken met een nieuwe werkelijkheid. Dat leidt tot weerstand.

charme van WSSt niet te weerstaan

_Jan en Lianne Aarts

Jan en Lianne Aarts wonen in het Brabantpark, in de buurt van het gemeentelijk Sportcentrum. Zij hebben hun huis helemaal naar hun zin opgeknapt, maar het huis is niet meer de jongste, dus blijft er altijd wel iets te doen.

We zitten in de knusse achtertuin aan de koffie en Lianne vertelt: 'Wij hebben het best druk met werk en daarnaast hebben we ieder onze hobby's. Voor het bijhouden van het huis blijft dan niet zoveel tijd over en bovendien kreeg Jan er ook minder plezier in. Uiteindelijk hebben we besloten om op zoek te gaan naar een nieuwbouwhuis. Onze zoon Colin is ook nog thuis en die was het er onmiddellijk mee eens. Voor hem is het een nieuwe uitdaging. Zeker nu hij weet dat hij een grotere kamer krijgt. Ook de nieuwe omgeving spreekt hem aan.'

Jan: 'In eerste instantie maakte het ons niet zoveel uit in welk deel van Breda er gebouwd werd. We gingen gewoon op zoek naar het ideale huis. WSSt was het eerste project waar wij gingen kijken en het was meteen raak.

We waren bij de eerste kennismaking meteen overall van gecharmeerd.

De architectuur, de indeling van de woning, de omgeving en de ligging aan de rand van Heuvel. De woningen liggen rond een gezellig, fleurig plein met bloembakken. Gewoon een lekker vrij uitzicht zonder auto's, want die staan in de ondergrondse garage. We verheugen ons er nu al op.'

Lianne vult aan: 'Bij nader inzien is de ligging van WSSt voor ons perfect. Wij lopen en fietsen veel, liefst in een groene omgeving. Dat treft dus want het Van Sonsbeekpark is dichtbij en als je even doorloopt sta je op de Grote Markt. De andere kant op ben je via de paden langs de Aa of Weerijts zo in het Zaaipark en even verder lonkt het Mastbos.'

Jan: 'Ook naar ons werk gaan we op de fiets en dat is vanuit Heuvel maar net iets verder dan nu vanuit Brabantpark. De makelaar heeft ons uitleg gegeven over de nieuwe ontwikkelingen in Heuvel en de projecten die op stapel staan.

>

Zo'n nieuw winkelcentrum op het Dr. Struyckenplein zien wij helemaal zitten, vooral omdat wij er straks vlakbij wonen. Als je zo door Heuvel fietst, merk je hoe ruim en groen de wijk is opgezet en besef je hoe mooi de wijk in elkaar zit. Met al die plannen wordt het zelfs nog mooier.'

Carillon op de Heuvelbrink.

Ontwikkelingsvisie Heuvel 2001 - 2015

- 1 Mgr. Nolensplein
- 2 Dr. Struyckenplein
- 3 Heinsiushof
- 4 Carré Molière
- 5 Talmazone
- 6 VOS
- 7 WSSt

- wijkgrens
- wonen eengezins
- wonen meergezins
- wonen gestapeld
- bijgebouw
- tuin
- werken
- rijweg
- trottoir
- parkeren
- groen
- water
- bomen
- ▨ verkoop huurwoningen
- nader uit te werken

een leven lang samen in groente en fruit

_Jan en Ria Oomen

We ontmoeten Jan en Ria Oomen in de groentewinkel van hun zoon aan het Mgr. Nolensplein. Zij moeten nog duidelijk wennen aan hun nieuwe rol, want sinds kort zijn zij niet meer 'de baas' over de winkel. Na vijftig jaar hebben Jan en Ria zich uit de winkel teruggetrokken. Toch zijn beiden overduidelijk aanwezig. Zij vallen in want hun zoon heeft een vrije middag . . . en dat vinden zij helemaal niet erg. Het leven van Jan en Ria is groente en fruit. Dat stopt niet zomaar van de ene op de andere dag. Jan gaat mij voor de trap op naar de eerste verdieping. Tot mijn verrassing sta ik na een paar stappen in de woonkamer boven de winkel, met een prachtig uitzicht op het Mgr. Nolensplein.

Jan: 'Ja daar kijk je van op hè. Toen wij hier nog woonden zat ik graag op de bank en mijmerde dan wel eens over vroeger. Je kunt je het nu niet meer voorstellen, maar aan en rond het plein waren 24 winkels gevestigd. Meestal ook nog twee van elke branche: twee bakkers, twee slaggers, twee groentezaken, twee sigarenwinkels en ga zo maar door.

De winkels zijn vanaf 1955 in de loop van de tijd één voor één in opdracht van de winkeliers gebouwd. Daarom zijn ze ook allemaal verschillend.'

'Ik zat al vroeg in de handel. Met mijn twaalfde ben ik van school gegaan. De meester op school deed een oogje dicht, want officieel had ik nog acht maanden op school moeten blijven. Maar ja, thuis zag ik om mij heen die heerlijke groente en fruit en ik wilde graag bij mijn vader werken. Met de wagen langs de deur en naar de markt in Tilburg en Eindhoven. Geweldig vond ik dat.'

Gelukkig voor Jan was zijn Ria net zo enthousiast om een eigen bedrijf te runnen. Op vrij jonge leeftijd zijn Ria en hij de winkel gestart. Ria: 'Ik vond het leuk om in de winkel te staan. Het contact met de mensen heeft mij altijd aangetrokken. Dat zal ik ook het meeste missen. In het begin was het wel zwaar, want ik stond er alleen voor. Jan ging nog met de wagen de wijk in. Gelukkig ging het goed, zodat er een winkelmeisje aangenomen kon worden.

Alleen had het meisje een hekel om de aardappels te schrappen. Daar vroeg zij dan extra geld voor aan de klant. Dat was nou net niet de bedoeling, want dan jaag je de klant de deur uit. Onze kracht is nou juist de service die wij bieden.'

Jan vertelt van de beginperiode in Heuvel. 'Er woonden veel jonge mensen in de wijk. Die waren hun leven aan het opbouwen. Er werd veel geklust, ook om bij te verdienen. Zwaar werk maakt hongerig, dus werd er van het extra geld goed gegeten. De kinderen mochten niets tekort komen. Groente en fruit was gezond. In deze tijd is het wel anders. Een hoop mensen vinden verse groente koken te bewerkelijk. Verse spinazie bijvoorbeeld vloog vroeger de winkel uit. Nu weten de mensen niet meer hoe ze het moeten klaarmaken.'

Ook Ria bewaart fijne herinneringen aan vroeger. 'Er was veel saamhorigheid in de wijk, ook onder de winkeliers.

>

_Jan en Ria Oomen

We waren concurrenten, maar we hadden elkaar ook nodig om te zorgen dat de klant alle boodschappen op het plein kwam doen. Alle 24 winkeliers waren lid van de winkeliersvereniging. Deze was zeer actief. In augustus stond er op vrijdag en zaterdag een feesttent op het plein, met levende muziek. Bij de boodschappen kregen de mensen bonnetjes, die zij konden omwisselen voor consumptiebonnen. Het was ieder jaar weer stik gezellig en een groot succes. Veel winkeliers zijn in de loop der tijd verdwenen. Vaak omdat er geen opvolger was of om andere redenen. Niet alle kinderen zijn bereid in de voetsporen van de ouders te treden. Zij hebben gezien dat je met een winkel eigenlijk nooit klaar bent.' Jan kan dat volmondig beamen, 'daarom vind ik het nou juist zo leuk. Ik hou ervan om 's morgens vroeg op de veiling inkopen te doen. Nu nog, want werken is mijn lust en mijn leven.'

in Heuvel kun je jezelf zijn

_Rob Blokland

Rob Blokland is geboren en getogen in Heuvel. Voor zijn werk heeft hij vijf jaar in Eindhoven gewoond. Na het overlijden van zijn ouders verhuisde hij terug naar zijn geboortehuis aan de Heuvelbrink. Tegelijkertijd kreeg hij steeds meer belangstelling voor wat er in de eigen wijk allemaal speelde. Dat bracht hem in contact met de wijkraad, Stichting Wijkbelang Heuvel. Sinds 1990 is hij actief in de wijkraad, eerst als lid van de kerngroep stadsvernieuwing, nu al weer zo'n 15 jaar als voorzitter.

In de woonkamer op de eerste verdieping met een wijds uitzicht over de Heuvelbrink, staat Rob ons te woord. Hij grijnst, 'ja vooral als kind vond ik de groene vlakte aan de overkant van de straat eindeloos. Het hele jaar door speelde ik daar met de kinderen uit de buurt. 's Zomers voetbal en badminton. 's Winters als er sneeuw lag, waren we druk in de weer met sneeuwpoppen en sneeuwforten. Het maakte niet uit dat de kinderen naar verschillende scholen gingen, al naar gelang het geloof van de ouders.

>

Zelf ging ik met een groepje uit Heuvel naar de Nutsschool aan de Boeimeersingel. Een behoorlijk eindje weg, maar met de bus goed te doen. In de nieuwe wijk Heuvel woonden voornamelijk jonge gezinnen met kinderen, sommige met veel kinderen.'

Rob herinnert zich nog heel goed hoe het er op zondagmorgen aan toe ging. 'Het was een drukte van belang. Zelf ging ik van elf tot twaalf naar de zondagsschool. Van tien tot elf speelden we buiten voor de deur. Dat was vóór tien uur absoluut niet mogelijk. Dan haastten zich drommen mensen over het brede trottoir naar de kerk aan het Mgr. Nolensplein. Heuvel is altijd een gemengde wijk geweest. Dat kwam ook tot uiting in het bestuur van de Vlieren. Om er geen katholiek onderonsje van te maken, vroeg de pastoor aan mijn vader om als penningmeester toe te treden tot het bestuur.'

In de voetsporen van zijn vader vindt Rob het belangrijk om het algemeen belang te dienen.

Rob: 'In 1990 heeft de wijkraad een enquête gehouden om te horen wat de bewoners belangrijk vonden. De drie belangrijkste knelpunten waren: te weinig voorzieningen voor ouderen, gebrek aan veiligheid door slechte verlichting en het hoge aantal verkeersslachtoffers. In de aanpak van de stadsvernieuwing van Heuvel zijn deze knelpunten meegenomen en opgelost. Mede door de inzet en invloed die de wijkraad Heuvel in het stadsvernieuwingproces heeft gehad. Het heeft dus gewoon zin om je als bewoners te verenigen, zeker als je ziet dat het resultaten oplevert.'

De resultaten die de wijkraad had behaald bij de stadsvernieuwing waren voor hem een stimulans om door te gaan. Eind jaren '90 ging de stadsvernieuwing over in stedelijke vernieuwing. Er werd onderkend dat voor de verbetering van de wijk meer ingrijpende aanpassingen nodig waren. Rob noemt als voorbeeld het Dr. Struyckenplein. 'Bij de start van Heuvel een prima winkelplein met veel kleine speciaalzaken.

Het winkelend publiek had nauwelijks last van het weinige verkeer. Het was niet voorzien dat het verkeer zo spectaculair zou toenemen. In de loop der jaren haakten veel winkeliers af en daarmee verloor het plein zijn aantrekkingskracht.'

De wijkraad was vanaf het begin nauw betrokken bij de stedelijke vernieuwing. Rob is vol lof over de samenwerking in het project 'Breda Heuvel, kwaliteit maken we samen'. Daarin trekken de gemeente Breda, de corporaties WonenBredburg en Laurentius en de Stichting Wijkbelang Heuvel samen op.

'We hadden te maken met een open planproces en kregen steeds alle informatie in een vroeg stadium. Het ging ons niet alleen om het stapelen van bakstenen. Voor ons was de hoofdmoot de toekomst van de kinderen. Het onderwijs voor de kinderen moest op een hoger plan komen. Zo is de werkgroep brede school ontstaan. Hij benadrukt dat het belangrijk is om als wijkraad oog te hebben voor de lange termijn.

Bij de start van het proces hebben wij een verlanglijstje gemaakt en vervolgens is het zaak om in de onderhandelingen daarvan de belangrijkste dingen binnen te halen. Overigens realiseren wij ons dat met het afsluiten van de planfase de stedelijke vernieuwing niet af is. Als wijkraad zullen wij de vinger aan de pols houden.'

Wie het kleine niet eert...

De **Ontwikkelingsvisie Heuvel 2001-2015** is eind 2001 door de gemeenteraad van Breda vastgesteld. Nu, vijf jaar later, is de uitvoering goed op stoom gekomen. Er zijn al verscheidene aansprekende projecten gerealiseerd en voor andere zijn bouwaanvragen in behandeling genomen. Maar het gaat niet alleen om projecten met een grote P. Het zijn juist de kleine projecten, dicht bij wat bewoners willen, die ervoor zorgen dat Heuvel de weg omhoog heeft gevonden.

Ontwikkelingskansen voor kinderen

Een sluitend aanbod van activiteiten voor kinderen van 0 tot 13 jaar is belangrijk om kansen te vergroten en risico's voor uitval te verkleinen. Met de opzet van een brede school krijgt dat doel invulling. Zo'n brede school is vooral een samenwerkingsconcept. En dat krijgt steeds meer vorm en vastigheid. De twee basisscholen in de buurt hebben hun programma's op elkaar afgestemd, de ouders zijn meer betrokken en er is samenwerking met kinderdagopvang, peuterwerk, welzijnswerk, de bewonersorganisatie, de bibliotheek, de GGD, thuiszorg en sportinstellingen. Ouders krijgen voorlichting over de functies van de brede school en ieder jaar worden er concrete activiteiten opgezet om de waarde van het concept te laten zien. Onder de noemer 'verbreding is verrijking' wordt de tweede fase ingezet die zal uitmonden in de realisatie van een nieuw gebouw. Vooruitlopend hierop heeft de gemeente een winkelpand aangekocht waar enkele activiteiten van de brede school al worden opgezet.

Betrokkenheid

Met het project 'Bewoners Heuvel aan zet' geven bewoners uitvoering aan eigen initiatieven op het gebied van ontmoeting, veiligheid, schoon en fleurig en jeugd en jongeren. Ieder jaar worden projecten ingediend, geselecteerd, financieel gesteund en in uitvoering genomen. Er zijn al zo'n 70 projecten gerealiseerd. Door de opbouwwerkster wordt de realisatie van ideeën begeleid. De projecten hebben direct zichtbare resultaten op de sociale kwaliteit in de buurt.

Daarnaast zijn er ook minder zichtbare resultaten, zoals dat bewoners zich meer betrokken voelen. Mensen worden mondiger waardoor ook de werkhouding van beroepskrachten verandert: zij leren beter te werken met bewoners die opdrachtgever zijn.

Economische vooruitgang

De stedelijke vernieuwing helpt buurtbewoners vooruit. Ook waar het gaat om werk en inkomen. In dat verband is een oude school omgevormd tot leerwerkplaats waar reïntegratieprojecten worden uitgevoerd. Er is een bedrijven-coach aangesteld die startende ondernemers op weg helpt. Met ontwikkelaars wordt gepraat over de realisatie van bedrijfsruimte en bedrijfsverzamelgebouwen. En onder de noemer 'wederzijds belang' worden activiteiten opgezet om te bevorderen dat werkzoekenden in Heuvel kunnen profiteren van de werkgelegenheid die het slopen en bouwen in de buurt oplevert.

Fysieke resultaten

Er wordt ook flink gesloopt en gebouwd in Heuvel. Zo zijn in de zuidwesthoek circa 350 woningen gesloopt en al door 150 nieuwe woningen, grotendeels huurwoningen, vervangen. Ook in andere delen van Heuvel zijn sloop- en bouwprojecten gestart of in voorbereiding. In een groenzone aan de zuidkant van de buurt is een bouwplan voor 300 woningen ingediend. De bouw start in het begin van 2007. Voor het Dr. Stuyckenplein is een voorlopig ontwerp klaar en er is geld gereserveerd voor sloop en nieuwbouw van woningen, een bibliotheek en twee supermarkten. Voor het Mgr. Nolensplein is een Programma van Eisen klaar en loopt de architecten-selectie.

Heuvel in de lift

Enquêtes in de buurt onderstrepen dat het in Heuvel langzaam iets beter gaat. De buurt is iets veiliger en schoner geworden en er is minder overlast van jongeren. Klachten nemen af. Het gaat met kleine stapjes de goede kant op; een dergelijk proces verloopt langzaam maar zeker. Revitalisering van Heuvel, vroeger louter een verhaal van de gemeente en betrokken instanties, wordt steeds meer het verhaal van de bewoners zelf. Zij merken dat er voortdurend aandacht is voor hun buurt. Ze zien verbeteringen en dat helpt. Het stimuleert om aan het proces deel te nemen. De bewoners van Heuvel zijn dan ook positief gestemd over de toekomst van hun buurt. En daarmee is een basis gelegd die van onschatbare waarde is voor verdere wijkontwikkeling van de buurt.

Tien succesfactoren van Heuvel

- Vanaf het begin van het vernieuwingsproces in Heuvel zijn bewoners en andere belanghebbenden geïnformeerd met behulp van kranten, nieuwsbrieven, inloopmiddagen, wijkmanifestaties en via een informatiewinkel. Door successen te benoemen en te laten zien wat er gebeurt, ontstaat steeds extra energie om nieuwe activiteiten te genereren.
- De wijkontwikkeling van Heuvel is een integraal proces: sociaal, fysiek en economisch. Verschillende locaties worden in afweging met elkaar aangepakt. Dat maakt het geheel sterker dan de som der delen.
- In Heuvel wordt niet alleen gewerkt aan grote projecten die pas over tien jaar klaar zijn, maar ook aan kleine projecten die onmiddellijk tot verbetering van de leefbaarheid leiden. Meerdere activiteiten vinden tegelijk plaats. Heeft één project met tegenslag te maken, dan wordt dat gecompenseerd door de resultaten van andere projecten.
- Veel projecten zijn kleinschalig en spelen zich af op straatniveau. Dat stimuleert bewoners om mee te denken, te praten en te werken aan de toekomst van de buurt. Dat scheidt vertrouwen.
- Bewoners hebben als ervaringsdeskundigen een inbreng. Naast de inbreng van beroepsdeskundigen is die onmisbaar.
- Doelstellingen zijn zo gesteld, dat ze concreet en toetsbaar zijn. De voortgang van de wijkontwikkeling is meetbaar en projecttrekkers zijn aanspreekbaar op resultaten.
- Er is een breed en niet vrijblijvend draagvlak om met de integrale visie aan de slag te gaan. Politiek, ambtelijk, bij corporaties en investeerders, bij de betrokken instellingen en bij ondernemers en bewoners.
- Het proces in Heuvel kent alleen maar winnaars. Doordat er voor iedere partij iets te winnen is, is het voor iedereen gemakkelijker om ook pijnpunten te accepteren.
- Bewoners hebben zeggenschap, maar zijn ook heel direct verantwoordelijk voor delen van het proces. Wie iets wil, krijgt daartoe de kans, maar moet er ook wat voor doen. Actieve krachten worden benut.
- Het proces wordt geleid door sterke mensen met competenties en een zekere *drive*. Door de manier van samenwerken zijn korte lijnen ontstaan, waardoor problemen en knelpunten snel op het juiste niveau op tafel komen.

lekker eten uit eigen moestuin

_Romana en Simone Verweij

Romana (9 jaar) en Simone (7 jaar) wonen in de Talmastraat in Heuvel. Sinds kort zijn zij de gelukkige bezitters van een lapje grond in de buurt. Om precies te zijn in het 'fleurig kinder hofke' een moestuin voor kinderen. Romana en Simone zijn gevraagd of zij interesse hadden in een eigen moestuin.

Romana: 'Nou daar hadden wij wel zin in. Eerst dachten we nog dat wij ieder een eigen tuin zouden krijgen, maar dat was toch niet zo. We hebben nu samen een tuin. Dat is maar goed ook, want het is best veel werk. In het begin zijn we goed op weg geholpen door mijnheer Leo, de beheerder van de tuin. Hij heeft het zaaigoed en de stekjes voor ons klaargelegd. Dat moest allemaal de grond in. We zijn begonnen met bloemen, plantjes, sla en spitskool. Later kwamen daar radijs, worteltjes, snijbonen en aardappelen bij. Ook nog een pompoen, die is me toch groot geworden! Zelfs in de regen moesten we de snijbonen plukken. Thuis hebben we al verschillende dingen opgegeten, want we doen het goed.'

Dat is niet zo verwonderlijk, want de opa van Romana en Simone had vroeger ook een moestuin. Simone: 'We hebben de moestuin van opa nooit gezien, maar hij heeft er altijd wel enthousiast over verteld. Hij geeft ons af en toe advies. Het is alleen jammer dat onze opa niet meer zo goed loopt, hij kan niet mee naar de tuin. Oma kon wel mee naar de opening in april 2006. We vonden het leuk onze eigen tuin ook een naam te geven.'

Op een bordje staat geschreven:
Ons Kabouterhofke
Romana en Simone

Het 'fleurig kinder hofke' is ontstaan door een origineel idee van één van de buurtbewoners en ingediend bij het project Bewoners Heuvel aan zet. Hierbij kunnen bewoners éénmaal per jaar ideeën indienen om Heuvel leefbaarder te maken. De bewoners uit de wijk kiezen de ideeën die uitgevoerd gaan worden. Het idee van de moestuin is gekozen en woningcorporatie WonenBrebreg heeft het idee opgepakt en uitgewerkt. Achter het woonblok dat zij verhuren, werd een aantal tuinen al jaren niet meer gebruikt.

>

_Romana en Simone Verweij

Toen kwam het idee om die tuinen beschikbaar te stellen aan kinderen uit de buurt. De tuin is eerst op de schop gegaan en geschikt gemaakt als moestuin. In de zijmuur langs de straat is een toegangspoort gemaakt. Voor de opslag van het tuinmateriaal is een nieuwe schuur neergezet, met daarin ook een wc voor de kinderen. Mijnheer Leo, een vrijwilliger met verstand van tuinieren, is bereid gevonden om als beheerder een oogje in het zeil te houden.

het is fijn om hier te zijn

_Marja Kustermans

We zoeken Marja Kustermans op in het voormalige klooster aan het Don Boscoplein. Het gebouw is door WonenBregburg aangekocht en ingrijpend verbouwd voor de huisvesting van twaalf cliënten van Amarant. Onder begeleiding kunnen zij hier heel goed zelfstandig wonen. Iedere bewoner heeft zijn eigen appartement. Daarnaast is er nog een gemeenschappelijke woonkamer, waar ook samen wordt gegeten.

Marja: 'Ik ben dolblij om hier te wonen, in het knusse appartementengebouw aan het Don Boscoplein. Hiervoor woonde ik bij Amarant in Rijsbergen. Dat was ook goed hoor, maar hier is het net iets mooier en ruimer opgezet. We hebben allemaal ons eigen appartement. Ik zal het laten zien.'

Marja gaat me voor naar de lift en die brengt ons naar de tweede etage. Daar laat zij trots haar eigen 'huisje' zien. Een mooie lichte woonkamer, met een zithoek, eethoek en klein keukentje. Een aparte doucheruimte en nog een ruime slaapkamer.

>

_Marja Kustermans

Op de tafel liggen wel 500 puzzelstukjes, met veel blauw van de zee en de lucht. Zij ziet mij schrikken en lacht. 'Ja, ik hou van puzzelen en vooral als het niet te makkelijk is. Ik kan er uren mee bezig zijn. Maar ik heb nog meer hobby's hoor. Dansen, aerobics en naar de soos gaan doe ik ook heel graag. Verder werk ik halve dagen buiten de deur. Koffie rondbrengen en licht huishoudelijk werk. Ik vind het fijn om buiten de deur te werken. Op die manier ontmoet je andere mensen, om een praatje mee te maken. Dat vind ik leuk.'

Rond het huis ligt een grote tuin. Medewerkers van een hoveniersbedrijf zijn bezig met de inrichting. Marja is erg blij met de aanleg van de mooie tuin. 'Ik ben graag buiten. Wandelen in de tuin. Daar ruikt het zo heerlijk. Maar winkelen en etalages kijken vind ik ook enig, vooral bij de kledingzaken. Ik hoop dat in het toekomstige winkelcentrum aan het Dr. Struyckenplein ook een paar leuke kledingwinkels komen. Dat is zo lekker dichtbij.'

druk baasje van huis uit

_Kees Leesmans

Kees Leesmans is altijd druk... met z'n werk of met z'n vrijwilligerswerk. Hij is bestuurslid van de Vlieren. Vanavond tref ik hem achter de bar van dit gemeenschaps-huis. Kees: 'Er is een tekort aan vrijwilligers, dus als het nodig is, spring ik even in. Dat kan ook, want ik heb de cursus sociale hygiëne gevolgd. Van huis uit ben ik een druk baasje, altijd al geweest. Ik heb er lol in om iets te organiseren en te presenteren. Dan weten ze je meestal wel te vinden. Een vereniging ontstaat spontaan. Tenminste zo gaat het hier in Heuvel. Ik was 25 jaar geleden betrokken bij de oprichting van onze biljartvereniging, 'de rode bal'. Ik ben er nog voorzitter van. Muziek spelen op mijn Eufonium (familie van de bariton) vind ik hartstikke leuk, maar samen met anderen spelen is nog leuker. Zo ben ik al vijftwintig jaar lid van Tamboer en Trompetterkorps 'De Heuvel'. Daar ben ik penningmeester van.'

Alsof het nog niet genoeg is, stond hij samen met anderen zo'n veertien jaar geleden aan de wieg van carnavalsvereniging 't Euveltje, en u raadt het al, hij is voorzitter.

>

In de blaaskapel van 't Euveltje kan hij zijn energie kwijt. Kees: 'We oefenen elke maandagavond in café Heuvelzicht. Je gelooft het niet, maar het is fanatiek en serieus tegelijk. Elk jaar organiseren wij een kapellenfestival in de Vlieren. Dat is echt een feest. We spelen ook op andere festivals ... de sterren van de hemel.'

Kees woont al een tijd niet meer in Heuvel, maar in de buurt daar dicht tegenaan. 'Ik heb in Heuvel gewoond, ik heb daar mijn vrouw leren kennen en vrienden gemaakt. De gemoedelijkheid van Heuvel blijft ons trekken. In Heuvel laten de bewoners iedereen in hun waarde, kapsones kennen ze niet. Daarom staan we ingeschreven voor een seniorenwoning in Heuvel. Eénmaal Heuvel altijd Heuvel zullen we maar zeggen.'

Colofon:

_Uitgave: Breda Heuvel 'kwaliteit maken we samen'
_Redactie: Jan van Wezel, Patricia Theuws en Leo van Gerven
_Tekst essay: Henk Bouwmeester
_Interviews: Booj Van den Elshout Communicatie
_Fotografie: Tim Eshuis
_Concept en ontwerp: Battery Battery
_Druk: NPN drukkers
_Oplage: 4000

Informatie:

Projectbureau Kwaliteit maken we Samen
_Projectleiding: Leo van Gerven
_Projectassistente: Myriam van Ravels
p/a Gemeente Breda
Postbus 3920
4800 DX Breda
tel: 076-5293393
e-mail: odb.pm.heuvel@breda.nl

Interessante websites:

www.heuvelbreda.nl
www.heuvelverhalen.nl
www.pleinenbredatilburg.nl

Zakaria Idamir_Mohamed Ikouaa_Marjo Jacobs_Alex Jansen_Dhr. C. de Jong_Jan de Jong_Ursula Ketelaars_Rachida Khandour_Ans Vreugde_Marja Vriends_Sent de Vries_Lous van Beusekom_Jack Beusenbergh_Mart Jansen_Connie Beute_Mw Kielman_Michel Kieneker_Yvette Kikkert_Mw Kil_Dhr M. Kil_Rian Kleiren_Joan Kuipers_Angela v.d. Klundert_Mw M. Knittel_Dhr H.J. Knol_Willy Kodde_Jos de Kort_Els Krischer_Jack Kruf_Walter Kuystermans_Ria de Laat_Dhr Radouane Lahrech_Riet Lambrechts_Dhr G. van Lammeren_Harmtine de Lange_Ricardo Lammerse_Anneke Langejan_Re Lanswijer_Hemza Lasri_Rob Laurensse_Wim Leerves_Mw Le Granse_Kees Leesmans_Mw N. van Leeuwen_Gertie Linssen_Dini van der List -Schouten_Ann van Loo_Robert Lutt_Anne Jelle Lycklama_Ineke v.d. Maagdenberg_Wilma Lugtenberg_Mw Maanders_Marian Maarseveen_W. de Bruijn_Henk Meeuws_Jo Matthijssen_Zakia Mahoud_Hyatt Main_Halima Majjit_Iet Marijnissen_Corrie Marijnissen_Cees Mathijssen_Riek van Meijel_Dhr Menke_P. de Meulder_Leon Michielsen_Stella Nauta_Gerda van Netten_Jacques Niederer_Saskia Nieuwesteeg-Immink_Paul Paree_Safura Parmaksiz_Hatice Parmaksiz_Tanja Pas_Wytze Patijn_Robert Jan van Pelt_André Peters_A. van Rangelrooy_Stan Sadée_Myriam van Ravels_Herman van Rooijen_Jacques de Roos_Ria Veltman_Gonny de Roos_A. Roovers_Corina Rooy_Hans Savelkoul>Toon Schalijs_Rob Scheffer_Bruun Scheltema_Marian Simons_Wilma Simons_Tanya Simons_Jaap Uithof_Bep Vanthoor_Wilbert Veraart_Monique Slaats_Jacques Smit_Hans Snelder_Ad Taks_Miriam Tanke_Patricia Theuws_Mw M.A. van Tiggelen - van Looijen_Mw M. Tinselboer_Lenie Tolhuisen_Mw Z. van Toorenborg_Peter Verdaas_Harrie Verhallen_Mw Verkooyen_Corrie Vermeule_Mw Maas_Jos Maas_Elly Machielse_Hans v.d. Bruggen_Walter Vermeulen_Mw J. Vermolen_Marjo Waterreus_Dhr A.C.J. van Welt_Bep van de Westen_Astrid van Zanbelt_Jan van Wezel_Yvonne Wilcke_Joost de Winter_Dhr J. Witlox_Leslie Witvoet_Aline Zwierstra_Liesbeth van Woerkom_Fidan Yilmaz_Chris Zoontjens_Mirjam Noordegraaf_Marleen Zantingh_Mw van Zuvol_Adri Vegter_Frits Peutz_Marinus Jan_Granpré Molière_Frans Kuiper_Mark Okhuijsen_Peter Kardos_Rosemarie Melissen_Kees Doesburg_Marian de Bie_Sybilla Dekker_Rogier van Boxtel_Kees Snijders_Henk Snier_Peter Boogers_Bart Heuvel_Adrie van Duuren_Kees Bijsterveldt_Ad Smeulders_Ernest Pieters_André Schnabel_Frans van de Hoeven_Gerard Millenaar_Sjaan Sins_Linda Dolmans_Monique van de Marrewijk_Ton Visser_Nelleke Ruis_Jacqueline Sandker_Eric Willekens_Harm Petter_Gerard van Zijl_Marjon van de Akker_Felix Michielsen_Mylène Hodzelmans_Frits Haverman_Herbert Wener_Rob van de Westen_Gerard Vermeulen_Dhr Vermeulen_Marlies Rohmer_Paul van Heteren_Jan Hoppen_Dhr S. Plein_Paul van Hengstum_Gertjan Hendriks_Kees Goorden_Sonja Cerasuolo-Cornelissen_Jan van Dijk_Ellen Krijnen_Mark Delgijer_Nelleke Hagenaars_Pij Lambrechts_Ries Boeren_Elly Machielse_Riet Goorden_Frans van Steen_Lisa Boeren_Dhr en mevr Nass_H Bleeken_Dhr en mevr Lips_Wilma Faas_Harry Mathijssen_Leo Bouwmeester_Anne-Marie van Breugel-Traas_& vele anderen

REPORT